

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Μαριάννα Κατσογιάννου

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ
ΣΤΑ ΛΕΞΙΚΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Μαριάννα Κατσογιάννου
Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη
(ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ)

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Η θέση της μορφολογίας
στα λεξικά της νέας ελληνικής

Θέση υπογραφής δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον η υπογραφή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993, όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Οι επιμελήτριες του τόμου εκφράζουν τις θερμότερες ευχαριστίες τους στην Ευαγγελία Διαμαντίδου για την πολύτιμη συμβολή της στη διόρθωση του πρώτου δοκιμίου και στον Ασημάκη Φλιάτουρα για τον ρόλο που έπαιξε στην απόφαση για την έκδοση του παρόντος.

Εκδόσεις Πατάκη — Θεωρητικές επιστήμες / Γλωσσολογία

Μαριάννα Κατσογιάννου & Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμέλεια), *Λεξικογραφία και μορφολογία: Η θέση της μορφολογίας στα λεξικά της νέας ελληνικής*

Υπεύθυνος έκδοσης: Άγγελος Κοκολάκης

Διορθώσεις: Βασίλης Αργυρόπουλος

Σελιδοποίηση: Γιώργος Χατζησπύρος

Copyright © Μ. Κατσογιάννου, Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

(Εκδόσεις Πατάκη), 2019

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Ιούνιος 2022

ΚΕΤ Γ739 ΚΕΠ 67/22

ISBN 978-960-16-8573-1

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,

ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078

ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΒΟΡΕΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),

570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55

Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Εισαγωγή: Ο ρόλος της γλωσσολογίας στην ανάπτυξη της νεοελληνικής λεξικογραφίας 9
Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Μαριάννα Κατσογιάννου
2. Η κωδικοποίηση της σημασίας των λημμάτων στη σύγχρονη ελληνική λεξικογραφική πρακτική 33
Γεωργία Νικολάου
3. Μορφολογική ποικιλία στα νεοελληνικά λεξικά 57
Άννα Ιορδανίδου
4. Η παρουσία των οριακών μορφημάτων στη λεξικογραφία της νέας ελληνικής 75
Γιαννούλα Γιαννουλοπούλου
5. Λεξικογραφία και επιστημονικά επιθήματα. 95
Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη
6. Συμφυρμοί και ειδικοί μορφολογικοί σχηματισμοί στο περιθωριακό λεξιλόγιο: η θέση τους στα λεξικά της νέας ελληνικής γλώσσας 109
Κατερίνα Χριστοπούλου
7. Πλεοναστική μορφολογία και λεξικογραφία: ρήματα με μη εμφανή πλεονασμό 137
Αγγελική Ράλλη & Νίκος Κουτσούκος
8. Η εξέλιξη του ονοματικού λόγιου στοιχείου ως μέσου για τον επαναπροσδιορισμό της λεξικογραφικής πρακτικής 155
Ασημάκης Φλιάτουρας & Κωνσταντίνος Σαμπάνης

9.	Η (προ)τυποποίηση της πρώιμης νέας ελληνικής στα λεξικά του 16ου-17ου αι.: ζητήματα λημματογράφησης και μορφολογικής ανάλυσης.	185
	<i>Ελένη Καραντζόλα & Στέλιος Πατεράκης</i>	
10.	Η συμβολή της μορφολογίας ως κριτηρίου λημματογράφησης στη διαλεκτική και ιστορική λεξικογραφία	233
	<i>Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου</i>	
11.	Μορφολογία και λεξικογραφική οικονομία: η περίπτωση του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.	251
	<i>Γεωργία Κατσούδα</i>	
12.	Διαλεκτικά λημματολόγια και μορφολογία	267
	<i>Χριστόδουλος Χριστοδούλου</i>	
13.	Το μορφολογικό συστατικό του λεξικογραφικού προτύπου European Roots . . .	289
	<i>Συμεών Τσολακίδης & Alina Villaiva</i>	
14.	Μορφολογία και πολυτυπία της νέας ελληνικής στη γαλλοελληνική λεξικογραφία του 19ου και του 20ού αιώνα	311
	<i>Θεόδωρος Βυζάς</i>	
	Βιβλιογραφία	337
	Λεξικά	337
	Βιβλία και άρθρα	340
	Contents (τίτλοι άρθρων στα αγγλικά)	369
	Οι συγγραφείς του τόμου.	371
	Ευρετήριο.	377

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Μαριάννα Κατσογιάννου

1. Εισαγωγή

Ο παρών τόμος επιχειρεί να αποτελέσει μια συμβολή στον κλάδο της μεταλεξικογραφίας, με εστίαση στο ειδικότερο θέμα της σχέσης μεταξύ λεξικογραφίας και μορφολογίας. Στα διάφορα άρθρα που συγκεντρώνει το συλλογικό αυτό έργο, η λεξικογραφία εμφανίζεται με τις ποικίλες πλευρές της: συγχρονική και διαχρονική, μονόγλωσση και δίγλωσση, της κοινής και των διαλέκτων, της νόρμας και του περιθωρίου, ενώ η μορφολογία συμμετέχει με τις δύο όψεις της, την κλιτική και την κατασκευαστική. Από την πληθώρα των λεξικογραφικών προϊόντων της νέας ελληνικής γλώσσας (στο εξής ΝΕ) κατά τον 20ό και 21ο αιώνα, που παρουσιάζουν ποικιλία ως προς το μέγεθος (λεξικά πολύτομα, λ.χ. Δημητράκου, ή τσέπης, λ.χ. το *Λεξικό τσέπης της Ελληνικής Γλώσσας*¹), ως προς την ηλικία του κοινού στο οποίο απευθύνονται (λ.χ. για ενήλικες, π.χ. το *ΑΚΝ*, ή για μαθητές, π.χ. το *Μικρό Σύγχρονο Λεξικό για μαθητές Δημοτικού*²), ως προς την

¹ 2009, εκδόσεις Φυτράκη.

² 2019, εκδόσεις Σαββάλα.

περιγραφή του συνόλου της κοινής νεοελληνικής (π.χ. το *ANET*³) ή μέρους της (π.χ. το *Λεξικό λόγιων εκφράσεων της σύγχρονης ελληνικής*⁴ της Α. Ιορδανίδου), ως προς την περιγραφή της κοινής νεοελληνικής (π.χ. το *ΧΑΝΤ*) ή υπογλώσσας της (π.χ. το *Λεξικό Νομικών Όρων*⁵), ως προς την κατάταξη των λημμάτων αλφαβητικά⁶ ή εννοιολογικά (π.χ. το *ΝΕΛ* ή το *Αντιλεξικόν*), επιλέξαμε στο εισαγωγικό αυτό κείμενο να ασχοληθούμε αποκλειστικά με ερμηνευτικά λεξικά της ελληνικής, γιατί σ' αυτά τα λεξικά εμπεριέχεται μεγάλος αριθμός μορφολογικών πληροφοριών.

Το ερμηνευτικό λεξικό ως πρωτοτυπικό λεξικό (Geeraerts 1989a: 293) αναδεικνύει πιο έντονα τα χαρακτηριστικά εκείνα που αποδεικνύουν ότι η λεξικογραφία, μια πρακτική⁷ που επί αιώνες στηριζόταν στην εμπειρία ή ακόμη και στον ερασιτεχνισμό των συντακτών, έχει μετατραπεί σε μια τεχνική που βασίζεται πλέον στις αρχές ενός νέου κλάδου της επιστήμης της γλωσσολογίας, της *μεταλεξικογραφίας* (metalexicography). Αναμφίβολα, σήμερα η σχέση της λεξικογραφίας με τη γλωσσολογία είναι συμβιωτική: όσο βελτιώνεται η γλωσσολογία, τόσο βελτιώνεται και η λεξικογραφία. Το λεξικό, που για αιώνες παρέμενε ένα πρακτικό και εμπειρικό εργαλείο βασισμένο στη διαίσθηση του συντάκτη / των συντακτών του, άρχισε να εξελίσσεται σε αξιόπιστο εργαλείο, επειδή τώρα η θεωρία προηγείται της εφαρμογής, της σύνταξης δηλαδή ερμηνευτικού λεξικού.⁸ Ήδη από τα τέλη του 20ού αιώνα η λεξικογραφία προϋποθέτει όχι απλώς φιλολογικές σπουδές, αλλά κυρίως γλωσσολογικές, αφού απαιτούνται επιστημονικές γνώσεις όχι μόνο σε όλα τα επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης (φωνολο-

³ Αναφερόμαστε εδώ στην ε' έκδοση του λεξικού (Οκτώβριος 2019, Κέντρο Λεξικολογίας), αλλά τα περισσότερα από τα άρθρα του παρόντος τόμου αναφέρονται είτε στη β' είτε στη δ' έκδοση (2002 και 2012, αντίστοιχα).

⁴ 2010, εκδόσεις Πατάκη.

⁵ 2010, εκδόσεις Σταφυλίδη.

⁶ Αλφαβητική αλλά αντίστροφη φορά παρουσιάζουν και τα αντίστροφα λεξικά, π.χ. το *Αντίστροφο Λεξικό της Νέας Ελληνικής* της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 2002, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

⁷ Βλ. Landau 1989· Rey 2008.

⁸ Προηγήθηκε βέβαια η φάση όπου γλωσσολόγοι ενδιαφέρθηκαν να εξετάσουν κριτικά τον λεξικογραφικό μεταγλωσσικό λόγο με στόχο τη βελτίωσή του.

γία, μορφολογία, σύνταξη, σημασιολογία, πραγματολογία), αλλά επιπλέον, μεταξύ άλλων, χρήση των νέων τεχνολογιών και γνώσεις κειμενικής στατιστικής. Κατά τον Rey (2008: 118), η αξία ενός λεξικού είναι συνάρτηση της αντιπροσωπευτικότητας των γλωσσικών φαινομένων που περιγράφονται και της ποιότητας της μεταγλωσσικής επεξεργασίας τους. Αναμφίβολα, όλες οι πιο πάνω εξελίξεις έπαιξαν τον ρόλο τους στην πρόοδο που καταγράφεται στη λεξικογραφική περιγραφή της ΝΕ από το 1987⁹ και ιδίως από το 1998, χρονολογία εμφάνισης του *ANEG* και του *AKN*.

Στο σημείο αυτό αξίζει να διευκρινιστεί ότι η μετατροπή μιας πρακτικής σε επιστημονικό κλάδο αφορά πολλές πλευρές του λεξικού. Και πρώτα πρώτα τις ίδιες τις πηγές όπου βασίζεται το λεξικό, οι οποίες είναι α) το ιδιόλεκτο των συντακτών, β) τα προηγούμενα λεξικά και γ) τα δεδομένα. Όσον αφορά το (α), η αλλαγή δεν είναι θεαματική, ακολουθεί την εξέλιξη των επιστημών και είναι φυσικό σήμερα, όπως ήδη αναφέρθηκε, γλωσσολόγοι να ασχολούνται με τη σύνταξη των λεξικών, αφού η λεξικογραφία και η μεταλεξικογραφία αποτελούν κλάδους της γλωσσολογίας (βλ. και Rey 2008: 111). Όσον αφορά το (β), πάντα ίσχυε, αλλά αυτό δημιουργεί, σε κάποιο βαθμό, θέματα αντιγραφής και λογοκλοπής στον χώρο της λεξικογραφίας. Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση αφορά το σημείο (γ), αφού τα δεδομένα παλαιότερα επιλέγονταν περισσότερο από τη λογοτεχνία και λιγότερο από τον καθημερινό λόγο, αργότερα, μετά το 1975, επιλέγονταν κυρίως από το ιδιόλεκτο των συντακτών και από τον δημοσιογραφικό λόγο, ενώ σήμερα υπάρχει η τάση τα παραδείγματα να επιλέγονται από σώματα κειμένων όπου αυτό είναι εφικτό,¹⁰ πράγμα που μειώνει δραστικά τον κυρίαρχο ρόλο που έπαιξε η διαίσθηση στη γλωσσική περιγραφή.¹¹

Ένα κεντρικό σημείο βελτίωσης των λεξικών αφορά κυρίως τη σημασιοκε-

⁹ Χρονολογία εμφάνισης του δείγματος του μετέπειτα *AKN* με τον τίτλο *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας* (Δείγμα: *ψηφία Ζ, Η, Θ, Ι*).

¹⁰ Δυστυχώς, ο μικρός όγκος των διαθέσιμων σωμάτων κειμένων για τη ΝΕ δεν επιτρέπει στον λεξικογράφο να επιλέξει παράδειγμα για κάθε λήμμα και κάθε χρήση του λήμματος.

¹¹ Στην πραγματικότητα, οι λεξικογράφοι εξακολουθούν να συμβουλευονται τη διαίσθησή τους κατά τη σύνταξη των λεξικών, κυρίως όσον αφορά τους χρηστικούς και υφολογικούς δείκτες (που απαιτούν εκτεταμένη γλωσσολογική έρευνα για να αποβάλουν τον διαισθητικό χαρακτήρα τους), ενώ παράλληλα παρεμβαίνουν μεταγλωσσικά στη μορφή των παραδειγμά-

ντρική προσέγγιση της γλωσσικής περιγραφής, η οποία αποτελεί το αναγκαίο και επαρκές χαρακτηριστικό κάθε ερμηνευτικού λεξικού. Πρόκειται για τη σημασιολογική ανάλυση που κατευθύνεται από το σημαίνον στη γραπτή μορφή του, η οποία αντιπροσωπεύεται από τον ληματικό τύπο, προς το σημαινόμενο (ορισμός, συνώνυμα, αντίθετα). Γιατί, όσον αφορά την ονομασιοκεντρική προσέγγιση, που είναι συμπληρωματική της σημασιοκεντρικής, επειδή δεν έχουν επαρκώς οριστεί οι βασικές έννοιες που τη συναποτελούν, τα λεξικογραφικά προϊόντα που βασίζονται σ' αυτήν αφενός αριθμητικά είναι ελάχιστα και αφετέρου διέπονται από άκρατο εμπειρισμό, όπως λ.χ. συμβαίνει με το *Αντιλεξικόν*.

Ωστόσο, στον συλλογικό αυτό τόμο επιλέξαμε να εμβαθύνουμε κυρίως στις σχέσεις της λεξικογραφίας με τη μορφολογία, γιατί πιστεύουμε ότι πρέπει να αναπτυχθεί και να βελτιωθεί η μορφολογική περιγραφή των λεξικών, για παράδειγμα με τη συνεπή παρουσία και με την αρτιότερη περιγραφή των λεξικών (λ.χ. προθέσεων, συνδέσμων) ή υπολεξικών (λ.χ. προθημάτων, επιθημάτων) γραμματικών μονάδων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα και με την επικρατέστερη σε διεθνές επίπεδο άποψη, η μορφολογία, ως επίπεδο της γλωσσικής ανάλυσης, περιλαμβάνει τις διαδικασίες αφενός της κλίσης και αφετέρου της κατασκευής των λέξεων. Στην πρώτη περίπτωση, ο λεξικογράφος της νέας ελληνικής έχει να αντιμετωπίσει προβλήματα που αφορούν: για τα ουσιαστικά την κλίση κατά γένος, κατά αριθμό και κατά πτώση, για τα επίθετα επιπλέον την κλίση κατά βαθμό και για τα ρήματα την κλίση κατά φωνή, κατά έγκλιση, κατά χρόνο και κατά πρόσωπο/αριθμό.¹² Επίσης, εδώ εντάσσονται και ζητήματα πολυτυπίας και γλωσσικής ποικιλίας που αντανακλώνται στη μορφή του ληματικού τύπου, λ.χ. *αγαπάω* και *αγαπώ*¹³ ή *βεβαιώνω* και *βεβαιώ*. Στη δεύτερη περίπτωση, ο λεξικο-

των, λ.χ. περιορίζοντας τα συμφραζόμενα ή συμμορφώνοντας τη διατύπωσή τους σύμφωνα με τον λεξικογραφικό κώδικα.

¹² Κατά την επικρατέστερη άποψη, το ρήμα διαθέτει τρία πρόσωπα για τον ενικό αριθμό και τρία για τον πληθυντικό. Κατ' άλλους ερευνητές, λ.χ. για τον M. Gross (1969), το ρήμα διαθέτει έξι πρόσωπα. Δεν αναφερόμαστε στη διάθεση του ρήματος, γιατί οι μορφολογικές διαφορές απορροφώνται από τις διακρίσεις ως προς τη φωνή.

¹³ Ιορδανίδου, 1992.

γράφος έχει να αντιμετωπίσει σε επίπεδο μικροδομής την περιγραφή των λημμάτων που είναι προϊόντα κανόνων κατασκευής λέξεων, λ.χ. παραγώγων και συνθέτων, ενώ σε επίπεδο μακροδομής¹⁴ την ένταξη υπολεξικών μονάδων, όπως είναι τα προθήματα, λ.χ. *συν-*, τα επιθήματα, λ.χ. *-ικός*, τα σχηματιστικά στοιχεία, λ.χ. *-ποι(ώ)*, και τα α' και β' συνθετικά, λ.χ. *χειρ(ο)-* όπως στο *χειρολαβή* και *-πληκ(ος)* όπως στο *φαντασιόπληκτος*.

Πριν παρουσιάσουμε τη συμβολή των ειδικών πάνω στο θέμα των σχέσεων λεξικογραφίας και μορφολογίας που περιλαμβάνει ο τόμος αυτός, θεωρούμε σκόπιμο να εξετάσουμε σύντομα τις σχέσεις γλωσσικής πολιτικής και λεξικογραφίας, καθώς και τη συμβολή των κύριων φιλοσοφικών και γλωσσολογικών θεωριών στη διαμόρφωση (μετα)λεξικογραφικών αρχών.

2. Γλωσσική πολιτική και λεξικογραφία

Το μονόγλωσσο λεξικό της ελληνικής γεννήθηκε από μια ανάγκη: να αναγνωριστεί η ελληνική ως επίσημη γλώσσα του νεοϊδρυθέντος κράτους, της διοίκησης και της εκπαίδευσης. Πολιτική και λεξικογραφία διαπλέκονται. Ο Γεώργιος Χατζιδάκις, πατέρας της γλωσσολογίας στη νεότερη Ελλάδα, συλλαμβάνει την ιδέα της σύνταξης ενός ιστορικού λεξικού της νέας ελληνικής και εργάζεται σκληρά για την υλοποίησή του, ώστε το λεξικό να είναι έτοιμο στην επέτειο των εκατό χρόνων από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους. Οι πολιτικές έννοιες της συνέχειας του ελληνισμού, του ενιαίου ελληνικού –και μάλιστα αθηνοκεντρικού– κράτους αντικατοπτρίζονται στο λεξικό αυτό με την περιγραφή της ελληνικής που νόρμα της είναι η καθαρεύουσα όπως πλάστηκε από τους αθηναίους λογίους και με τον διαλεκτικό πλούτο στην περιφέρεια του γλωσσικού συστήματος και

¹⁴ Η μικροδομή των ερμηνευτικών λεξικών αφορά την παράθεση πληροφοριών που σχετίζονται με την ορθογραφία, την προφορά (φωνητική μεταγραφή), τη γραμματική κατηγορία, τη μορφολογία (κλίση), τον ορισμό, το υφολογικό και χρηστικό επίπεδο, τα παραδείγματα, τα συνώνυμα και αντίθετα, τη σύνταξη, την πραγματολογία, τις εγκυκλοπαιδικές πληροφορίες και την ετυμολογία. Στη μακροδομή συμπεριλαμβάνεται η συγκρότηση του λημματολογίου και τα κριτήρια διάκρισης των λημμάτων ως αυτόνομων (ή μη) εγγραφών.

της επικράτειας. Σχέδιο μεγαλόπνοο, που δεν είχε στόχο την εμπορική επιτυχία, αλλά ήθελε να συμβάλει στην ανάταση του έθνους.

Αντίστοιχες αξίες υιοθετούνται γενικότερα από τους λεξικογράφους του 19ου και ολόκληρου σχεδόν του 20ού αιώνα, κατά τους οποίους οι παραπάνω ιδέες συνδέονται με την ανάπτυξη μιας κοινωνίας που προσπαθεί να δημιουργήσει γλωσσικά ερείσματα στο ένδοξο παρελθόν της, αγνοώντας επίμονα την προφορική, τη «χυδαία», τη «μαλλιαρή» και, ασφαλώς, όλες τις διαλεκτικές μορφές της γλώσσας. Η κατάσταση αυτή αντιπροσωπεύεται πρωτοτυπικά από το λεξικό Δημητράκου με την περιγραφή της διαχρονικά ενιαίας ελληνικής από τον Όμηρο έως τις μέρες μας αλλά με σαφή διάκριση της ελληνικής από τις σύγχρονες γεωγραφικές ποικιλίες της. Σε μερικά από τα άρθρα του παρόντος τόμου θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε αναλυτικότερα τα ίχνη της διμορφίας που συνόδεψε την επιβολή της καθαρεύουσας στα λεξικογραφικά έργα της νέας ελληνικής, από τα πιο γνωστά και πρόσφατα λεξικά γενικής γλώσσας που περιγράφει η Ά. Ιορδανίδου (βλ. σ. 57-74) μέχρι τα δίγλωσσα λεξικά των δύο προηγούμενων αιώνων που συγκέντρωσε και μελέτησε ο Θ. Βυζάς (βλ. σ. 311-336).

Ένα άλλο σημαντικό πολιτικό γεγονός, η μεταπολίτευση, συνδέεται επίσης με τη λεξικογραφία, με την έννοια ότι η καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας του κράτους το 1976 είχε ως συνέπεια τη μετατόπιση της λεξικογραφικής νόρμας: στο εξής, η γλώσσα που περιγράφεται είναι η νεοελληνική όπως μιλιέται στα μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ παράλληλα πλάθεται η νεοελληνική λεξικογραφική μεταγλώσσα. Τέλος, μια άλλη πολιτική απόφαση, η καθιέρωση του μονοτονικού το 1982, επέφερε την άμεση εμφάνιση λεξικών που υιοθέτησαν το νέο ορθογραφικό σύστημα.

3. Φιλοσοφικές και γλωσσολογικές θεωρίες και λεξικογραφία

Οι θεωρίες που θα εξετάσουμε, γιατί ίχνη τους ανιχνεύονται στα λεξικογραφικά προϊόντα, είναι οι ακόλουθες:

1. Η εμπειριοκρατική θεωρία του *θετικισμού*, που κυριάρχησε στην πνευματική ζωή του 19ου και των πρώτων δεκαετιών του 20ού αι., με τις επιστημολογικές αρχές της επηρέασε τη ΝΕ λεξικογραφία ως προς την αναζήτηση για α-

κριβή και ενδεδεχθή καταγραφή, ανάλυση και ταξινόμηση του εξωγλωσσικού κόσμου καθώς και της γλώσσας η οποία αναφέρεται σ' αυτόν, καθότι εστία σημασίας και νοήματος είναι η εμπειρία. Στη νεοελληνική λεξικογραφία, η θετικιστική πλευρά της στενής σχέσης γλώσσας και επιστήμης υπογραμμίζεται κατεξοχήν με το λεξικό της εφημερίδας «Πρωία» (στο εξής *ΠΡΩ*), όπου καταγράφεται, ιδιαίτερα στο συμπλήρωμα που συνοδεύει τη δεύτερη έκδοση, πληθώρα όρων από πολλές επιστήμες, όπως ζωολογία, φυτολογία, γεωλογία, φιλοσοφία, χημεία κτλ. Επίσης, ο θετικισμός ως φιλοσοφική θεωρία στην κλασική μορφή του προώθησε την ανάπτυξη της λογικής φυσικής σκέψης, η οποία στη λεξικογραφία εμφανίζεται με τη λογική κατάταξη των σημασιών σε ένα πολύσημο λήμμα. Π.χ. στο λ. *δρόμος* στο *ΠΡΩ* βλέπουμε πώς οι σημασίες κατατάσσονται από την πιο αφηρημένη στην πιο συγκεκριμένη. Τέλος, ακολουθώντας τον D. Hume, κλασικό εκπρόσωπο της θετικιστικής παράδοσης, οι λεξικογράφοι με τους ορισμούς περιγράφουν το είναι και αποφεύγουν όσο είναι δυνατό το «δέον»,¹⁵ αφού η επιστήμη δεν πρέπει να ενέχεται σε καμιά αξιολογική κρίση του αντικειμένου της μελέτης της. Η υψηλή ποιότητα του έργου αυτού, κυρίως όσον αφορά την ενημερωμένη πλούσια μακροδομή καθώς και τους εύστοχους λεξικογραφικούς ορισμούς, συνιστά την κύρια αιτία που το λεξικό αυτό αποτέλεσε αντικείμενο εκτεταμένης αντιγραφής από άλλα λεξικά. Η υψηλή ποιότητα οφείλεται στους εκλεκτούς λεξικογράφους του, ορισμένοι από τους οποίους έγιναν στη συνέχεια καθηγητές γλωσσολογίας σε πανεπιστήμια εντός ή εκτός Ελλάδος.¹⁶

2. Σύμφωνα με τις αρχές της *Ιστορικής Γλωσσολογίας*, ως κριτήριο για την κατάταξη των σημασιών υιοθετείται η, έως ένα βαθμό υποθετική, χρονολογία εμφάνισής τους. Παλιότερα, οι ετυμολογικές πληροφορίες κατείχαν προβεβλημένη θέση, συνήθως στην αρχή του λεξικογραφικού άρθρου. Η υιοθέτηση της μεθοδολογικής διάκρισης ανάμεσα σε συγχρονία και διαχρονία ως αποτέλεσμα των αρχών της συγχρονικής γλωσσολογίας μετά τον Ferdinand de Saussure επέφερε αλλαγή ως προς τα ζητήματα αυτά: αφενός αναγνωρίστηκε η υπεροχή των συγχρονικών/λειτουργικών κριτηρίων έναντι των ιστορικών

¹⁵ Χωρίς να το πετυχαίνουν πάντα (Νικολάου, 2008).

¹⁶ Α.χ. ο Νικόλαος Ανδριώτης και ο Δημήτριος Γεωργακάς.

ως προς την κατάταξη των σημασιών, λ.χ. στο λ. *εκκλησία*, αφού η κατάταξη των σημασιών με ιστορικά κριτήρια δεν έχει απολύτως καμία θέση σε μια συγχρονική περιγραφή, αφετέρου οι ετυμολογικές πληροφορίες, όταν υπάρχουν, τοποθετούνται στο τέλος του λεξικογραφικού άρθρου, μετά τη συγχρονική περιγραφή (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2011: 9).

3. Τα διδάγματα του ευρωπαϊκού και του αμερικανικού *δομισμού*, με θεμελιωτές τον Ferdinand de Saussure και τον Leonard Bloomfield αντίστοιχα, αρχίζουν να εφαρμόζονται στην αγγλόφωνη λεξικογραφία από τον A. S. Hornby στο *Oxford Advanced Learner Dictionary of Current English* (1948) και στη γαλλόφωνη από τον καθηγητή γλωσσολογίας Jean Dubois στο *Dictionnaire du Français Contemporain* (DFC) (1966) και αργότερα στο *Lexis* (1992). Οι θεωρίες της συγχρονικής γλωσσολογίας χάρισαν στη λεξικογραφία ακριβέστερες και περισσότερο συστηματοποιημένες περιγραφές της γλωσσικής νόρμας και της επέτρεψαν από πρακτική να μετατραπεί σε τεχνική που εφαρμόζει τις θεωρητικές αρχές της μεταλεξικογραφίας.¹⁷ Αυτό έχει επιτευχθεί με:
- α) Τη διαμόρφωση των μονάδων επεξεργασίας, αφού λειτουργικοί λόγοι μεταβάλλουν τη μορφή του λήμματος (είτε λέξη, είτε υπολεξική είτε υπερλεξική μονάδα, π.χ. *nullum crimen, nulla poena sine lege* στο *ANET*) σε αντίθεση με μια στέρεη πολιτισμική και λεξικογραφική παράδοση όπου το λήμμα, αυθαίρετα, είχε τη μορφή λέξης¹⁸ (Rey 2008: 115).
 - β) Την καταγραφή του σημαίνοντος όχι μόνο ορθογραφικά αλλά και φωνητικά (*AKN*).
 - γ) Τη συστηματικότερη χρήση σημασιοσυντακτικών χαρακτηριστικών όπως [+/- έμψυχο], [+/- ανθρώπινο].
 - δ) Την επιλογή σημασιακών χαρακτηριστικών εν είδει άτυπης σημικής ανάλυσης για τη διάκριση των υπωνύμων (βλ. και Κατσογιάννου, υπό έκδ.).

¹⁷ Βλ. λ.χ. τον εύγλωττο τίτλο έργων όπως *Dictionaries: The art and craft of lexicography* (Landau 1989), *Dictionary of Lexicography* (Hartmann & James 1998) και *De l'artisanat du dictionnaire à une science du mot* (Rey 2008).

¹⁸ Λεξικογραφικά, η λέξη ορίζεται ως μονάδα του γραπτού λόγου με τυπογραφικό κενό στα αριστερά της και κενό ή τυπογραφικό σημάδι (λ.χ. κόμμα, τελεία ή απόστροφο) στα δεξιά της.

- ε) Την υιοθέτηση του συντακτικού σχήματος στον συνταγματικό άξονα για τη διάκριση των σημασιών, ιδίως των ρημάτων.
- στ) Την επανεξέταση των σχέσεων ομωνυμίας και πολυσημίας, όπως αντικατοπτρίζεται στη διάσπαση ή μη των λημμάτων.
- ζ) Την αντικατάσταση των λογοτεχνικών παραθεμάτων με παραδείγματα.
- Από τα τέλη της δεκαετίας του '70 τα αποτελέσματα της διδασκαλίας του Saussure και γενικότερα του δομισμού δίνουν τους πρώτους καρπούς στην ελληνική λεξικογραφία, αφού γλωσσολόγοι αναλαμβάνουν να σχεδιάσουν τα λεξικογραφικά προϊόντα: το λεξικό Πατάκη (η Ά. Ιορδανίδου), το γλωσσικό τμήμα του λεξικού Britannica (ο Γ. Μπαμπινιώτης) και το μετέπειτα *AKN* (η Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη). Ας δούμε, για παράδειγμα, το πολυσυζητημένο ζήτημα της ομωνυμίας/πολυσημίας. Στα παλιότερα λεξικά, η διάσπαση ενός τύπου σε δύο ή περισσότερα λήμματα στηριζόταν αποκλειστικά σε διαχρονικά κριτήρια, δηλαδή μπορούσε να συμβεί μόνο σε περίπτωση διαφορετικών ετύμων, π.χ. *ρόκα* και *ρόκα*. Ο νεωτερισμός συνίσταται στο ότι η διάσπαση στηρίζεται σε συγχρονικά κριτήρια, υιοθετείται δηλαδή στις περιπτώσεις όπου διασπάται η ενότητα του σημαινομένου και προκύπτουν έτσι λεξικές μονάδες με διαφορετική κατανομή και λειτουργία. Έτσι, ενώ π.χ. στο *ΠΡΩ* μορφές όπως *ζωικός* εμφανίζονται ως ένα λήμμα και οι σημασίες του περιγράφονται σε ένα λεξικογραφικό άρθρο (δηλαδή προκρίνεται η πολυσημία), το 1987 υιοθετήθηκε για πρώτη φορά η διάσπαση σε δύο λήμματα (δηλαδή προκρίθηκε η ομωνυμία), με την εμφάνιση του δείγματος του *AKN* με τίτλο *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας (Δείγμα: ψηφία Ζ, Η, Θ, Ι)*, όπου, με εισήγηση της Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη διακρίθηκαν τα λήμματα *ζωικός*¹ «που αναφέρεται στα ζώα» και *ζωικός*² «που αναφέρεται, που έχει σχέση με το φαινόμενο της ζωής». Η διάκριση για τον τύπο αυτό υιοθετήθηκε όχι μόνο από το *AKN* αλλά και από το *NEA*, καθώς και από το *ANEG* και από την *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάννικα*. Ωστόσο, οι αρχές πάνω στις οποίες στηρίζονται οι εφαρμογές αυτές, που έχουν περισσότερο τον χαρακτήρα γόνιμων πειραματισμών, θα ήταν καλό να εκλεπτυνθούν με βάση τα πορίσματα της γνωστικής σημασιολογίας.
4. Η στροφή προς την περιγραφή όχι μόνο του συστήματος αλλά και της χρήσης του, που εδραιώνεται με την εμφάνιση της *πραγματολογίας* στη γλωσσολογία,

στη λεξικογραφία συνδέεται με το γεγονός ότι αφενός οι σημασιολογικές χρήσεις συνοδεύονται υποχρεωτικά από τουλάχιστον ένα παράδειγμα και αφετέρου τα λήμματα συνοδεύονται από χρηστικά σημάδια που σημαδεύουν κάθε είδους απόκλιση (Anastassiadis-Syméonidis 2011). Αυτό συνδέεται αναμφίβολα με το γεγονός ότι η μακροδομή των λεξικών μπορεί να περιλαμβάνει λήμματα με λέξεις-ταμπού, π.χ. *βρακί*,¹⁹ *δάνεια*, π.χ. *ασανσέρ*,²⁰ λέξεις που χρησιμοποιούνται σε συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας, π.χ. *σκάσε!*,²¹ αρκεί να σημαδεύονται από το ανάλογο χρηστικό σημάδι. Αξίζει να σημειωθεί ότι το *ΠΡΩ* πολύ πριν από την εμφάνιση της πραγματολογίας είχε κάνει πράξη πολλές από τις βασικές αρχές της, στις οποίες είχαν οδηγηθεί εμπειρικά οι εκλεκτοί λεξικογράφοι της. Στη συνέχεια, χάρη στη συγχρονική γλωσσολογία, η λεξικογραφία από πρακτική μετατράπηκε σε επιστημονική τεχνική. Σήμερα, υπάρχουν κατάλοιπα του παλιότερου τρόπου λεξικογραφικής περιγραφής, σύμφωνα με τον οποίο γίνεται χρήση εμπειρικών μεταγλωσσικών σημαδιών όπως λαϊκό, εκφραστικό κτλ. Αυτό οφείλεται στο ότι τα χρηστικά σημάδια δεν αποτέλεσαν ακόμη αντικείμενο σοβαρής γλωσσολογικής έρευνας (Anastassiadis-Syméonidis 2011), καθώς βρίσκονται στο μεταίχμιο πολλών κλάδων, όπως της φιλολογίας, της ρητορικής, της υφολογίας, της πραγματολογίας και της γλωσσολογίας. Ωστόσο, μπορούμε να ελπίζουμε σε μια ποιοτική αναβάθμιση των λεξικών, αφού στη φάση που είμαστε οι πρόοδοι στη θεωρητική γλωσσολογία ακολουθούνται από εφαρμογές στη λεξικογραφία.

5. Η *υπολογιστική γλωσσολογία* επηρεάζει και την ελληνική λεξικογραφία, σε βαθμό που μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στο εξής είναι δύσκολο να συνταχθεί νέο λεξικό χωρίς να ληφθούν υπόψη οι γλωσσικοί πόροι σε ηλεκτρονική μορφή, τα δεδομένα των οποίων επιτρέπουν οι αποφάσεις των λεξικογράφων να θεμελιώνονται καλύτερα από την άποψη της διωποκειμενικότητας, της αντικειμενικότητας και, τελικά, της εγκυρότητας. Παράλληλα, τα ηλεκτρονικά

¹⁹ Που συνδέεται με το οικείο επίπεδο ύφους, ενώ σε πιο επίσημες περιστάσεις επικοινωνίας αντικαθίσταται από το *εσώρουχο*.

²⁰ Στον επίσημο γραπτό λόγο χρησιμοποιείται το *ανεγκυστήρας*.

²¹ Σε επίσημες περιστάσεις χρησιμοποιείται το *ησυχία, παρακαλώ*.

λεξικά προσφέρουν συνεχώς νέες δυνατότητες και εφαρμογές που διευκολύνουν τους χρήστες. Αποτέλεσμα χρήσης ηλεκτρονικών μορφολογικών λεξικών αποτελούν και οι πίνακες των κλιτικών παραδειγμάτων που περιλαμβάνονται στο τέλος του *AKN*.²² Η υπολογιστική γλωσσολογία θα επηρεάσει σε πολύ υψηλό βαθμό τα μελλοντικά λεξικά, ιδίως ως μέσο διάχυσης, με την έννοια ότι όλο και περισσότερα λεξικά κυκλοφορούν σήμερα σε διαδικτυακή έκδοση, αλλά και ως προς την επιλογή των λημμάτων με βάση τη συχνότητα, τη χρήση δεικτών συχνότητας εμφάνισης, την αρτιότερη γλωσσική (ιδίως μορφολογική και σημασιολογική) περιγραφή τους και την επιλογή των παραδειγμάτων. Η ίδια η έννοια της μακροδομής επαναπροσδιορίζεται στα ηλεκτρονικά λεξικά, που έχουν τη δυνατότητα να συμπεριλάβουν απεριόριστο αριθμό εγγραφών, οι οποίες θα απουσίαζαν από ένα έντυπο ή, στην καλύτερη περίπτωση, θα αποτελούσαν υπολήμματα χωρίς ανάπτυξη λόγω έλλειψης χώρου. Τα τελευταία χρόνια, στο οπλοστάσιο των λεξικογράφων έχει προστεθεί και η (διαδικτυακή) πρακτική της *συνεργατικής λεξικογραφίας*, που μέσω της διαδικασίας που ονομάστηκε *πληθοπορισμός* (crowdsourcing· βλ. και Κατσογιάννου, υπό έκδ.) εμπλέκει τους αναγνώστες με διάφορους τρόπους στη διόρθωση και την επικαιροποίηση του περιεχομένου των λεξικών.

6. *Γνωστική γλωσσολογία*: Η ταξινόμηση των σημασιών σε περίπτωση πολυσημίας παρέμενε συχνά αποτέλεσμα διαισθητικών επιλογών μη ρητά εκπεφρασμένων. Η έρευνα στον χώρο της γνωστικής γλωσσολογίας ευελπιστούμε ότι θα βελτιώσει την περιγραφή ενός πολύπλοκου σημειομένου αναδεικνύοντας αφενός την εσωτερική συνοχή του και αφετέρου τις αναμενόμενες διακλαδώσεις του.
7. Τέλος, η αυστηρή διάκριση των λεξικών σε γλωσσικά και εγκυκλοπαιδικά έχει αρχίσει να υποχωρεί μπροστά στην πίεση που ασκούν οι σύγχρονες ηλεκτρονικές εγκυκλοπαιδείες και η διεπιστημονική έρευνα σε ζητήματα οντολογίας, κατάταξης δηλαδή των λέξεων σε εννοιολογικές οικογένειες. Αυτή η τυπική

²² Ειδικότερα, πρόκειται για τα μορφολογικά λεξικά σε ηλεκτρονική μορφή που κατασκευάστηκαν στο LADL (Laboratoire d'Automatique Documentaire Linguistique) σύμφωνα με τη θεωρία *Lexique-Grammaire* του M. Gross και χρησιμοποιήθηκαν στο *AKN* ύστερα από εισήγηση της Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2011: 6).

μορφή αναπαράστασης της γνώσης σε σύνολα εννοιών, σχέσεων και ιδιοτήτων, που χρησιμοποιείται κυρίως από την πληροφορική και εξυπηρετεί διάφορους φορείς παροχής πληροφοριών, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στη λεξικογραφία για τη δομημένη περιγραφή γνώσης διαφόρων λεξικών και σημασιολογικών πεδίων. Ήδη ο Pruvost (2010) οραματίζεται ένα νέο λεξικογραφικό πρόγραμμα με κεντρική έννοια το πώς θα μπορούσε ο λεξικογράφος να εκμεταλλευτεί τον ενδιάμεσο χώρο, τα περιθώρια που του αφήνουν τα παλιότερα λεξικά, ώστε να δώσει και απαντήσεις σε εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα ερωτήματα των χρηστών. Από την άποψη αυτή, τα νεοελληνικά λεξικά που απαιτούν καλύτερα σε ένα τέτοιο αίτημα είναι το *ΑΝΕΓ* και το *ΧΙΛΝΓ*.

4. Ο ρόλος της μορφολογίας στη συγγραφή των ορισμών

Όποιες και να είναι οι εξελίξεις στον χώρο της παραγωγής και έκδοσης λεξικών, το ουσιαστικότερο στοιχείο της εργασίας του λεξικογράφου δεν παύει να είναι η συγγραφή του ερμηνεύματος, του τμήματος εκείνου του λεξικογραφικού άρθρου που εξηγεί στον χρήστη τη σημασία του λήμματος. Αν και οι παραδοσιακοί «κατά το βάθος» ορισμοί που κληροδότησε στη λεξικογραφία η επιστήμη της λογικής, όπως προτάθηκε από τον Αριστοτέλη, αποτελούν την πρωτοτυπικότερη κατηγορία, οι λεξικογράφοι γνωρίζουν ότι υπάρχουν και άλλα είδη ερμηνευμάτων, που συνδέονται στενά με τη γραμματική ανάλυση, είτε επειδή η διατύπωσή τους αποτελεί μια έμμεση εξήγηση των μορφολογικών διαδικασιών της παραγωγής και της σύνθεσης είτε επειδή σχεδιάζονται για ολόκληρες κατηγορίες λέξεων που επιλέγονται με κριτήριο τις μορφοσυντακτικές τους ιδιότητες. Στην παρούσα έκδοση δεν συμπεριλαμβάνονται μελέτες σχετικές με την κωδικοποίηση της σημασίας στα λεξικά, με εξαίρεση το άρθρο της Γ. Νικολάου, για το οποίο θα μιλήσουμε στη συνέχεια· για τον λόγο αυτό, θεωρήσαμε χρήσιμο να παραθέσουμε ορισμένα στοιχεία για τον ρόλο της μορφολογικής ανάλυσης στη συγγραφή των λεξικογραφικών ερμηνευμάτων.

Στο πλαίσιο των παραδοσιακών ερμηνευτικών μοντέλων, είναι αρκετά συνηθισμένη τακτική να υιοθετούνται διαφορετικά πρότυπα ορισμών για τις διαφορετικές γραμματικές κατηγορίες ή υποκατηγορίες (Landau, 1989: 138-144· Svensén,

1993: 127-134· Ostermann, 2015: 35). Για παράδειγμα, είναι συνηθισμένο για τα ουσιαστικά που δηλώνουν επάγγελμα να ορίζονται με αναφορά σε αυτό· έτσι, ο **σεισμολόγος** είναι:

«επιστήμονας που έχει ειδικευθεί στη σεισμολογία» (*ANET*)

«επιστήμονας ειδικευμένος στη σεισμολογία» (*XANT*)

«επιστήμονας που ασχολείται με τη σεισμολογία» (*AKN*).

Η τακτική αυτή ακολουθείται ευρέως και για τα παράγωγα από ουσιαστικά επίθετα, τα οποία συχνά αναλύονται σε αναφορική πρόταση που εισάγεται με το «(αυτός) που» ακολουθούμενο από την πρωτότυπη λέξη. Αν αναζητήσουμε π.χ. το λήμμα **πιστωτικός, -ή, -ό** σε διάφορα ΝΕ λεξικά, θα διαπιστώσουμε ότι ορίζεται ως:

«αυτός που σχετίζεται με την πίστωση» (*ANET*)

«που σχετίζεται με την πίστωση» (*XANT*)

«που αναφέρεται: α. στην πίστωση₁ (...) β. στην πίστωση_{2α} (...) γ. στην πίστωση_{2β}» (*AKN*).

Με ανάλογο τρόπο, τα τροπικά επιρρήματα μπορεί να παρουσιάζονται ως υπολήμματα των επιθέτων από τα οποία παράγονται, υπονοώντας ότι η σημασία τους συνάγεται αυτόματα από την ίδια τη διαδικασία της παραγωγής. Το *XANT*, το *AKN* και το *ANET* ακολουθούν την τακτική αυτή για επιρρήματα όπως τα *εύστοχα, λεβέντικα, προσεκτικά*, που εμφανίζονται, αντίστοιχα, ως υπολήμματα των επιθέτων *εύστοχος, -η, -ο, λεβέντικος, -η, -ο, προσεκτικός, -ή, -ό*, ενώ ορισμένοι ακολουθούν την ίδια πολιτική και για (τα) παράγωγα από ρήματα ουσιαστικά: έτσι, στο *ANET* τα *επικύρωση, λύγισμα, στρίψιμο, σφαγιασμός, υποτιλισμός* λημματογραφούνται ως υπολήμματα των αντίστοιχων ρημάτων.

Τέτοια πρότυπα τυποποίησης του τρόπου συγγραφής του ερμηνεύματος μπορούν επίσης να ακολουθούνται όταν το λήμμα είναι λειτουργική λέξη ή υπολεξική μονάδα. Τα λεξικά της νέας ελληνικής δεν παρέχουν ιδιαίτερα επιτυχημένα παραδείγματα στον τομέα αυτό, πιθανώς επειδή παραδοσιακά οι λειτουργικές λέξεις ερμηνεύονται κατά περίπτωση, με όποιον τρόπο κρίνεται πρόσφορος κά-

θε φορά (βλ. και Svensén, 1993: 131· Landau, 1989: 144). Αυτό όμως που έχει σημασία για την παρούσα συζήτηση είναι ότι όλες οι παραπάνω κατηγορίες συνδέονται με το είδος του ορισμού που ονομάζεται *μορφολογικός*²³ (Quemada, 1968: 442· Rey-Debove, 1971: 218) και αντιπροσωπεύει την εξήγηση που δίνεται για μια λέξη με χρήση συγγενών λέξεων – οπότε, η σημασία του οριστέου παρουσιάζεται ως απότοκο της μορφολογικής (ή/και ετυμολογικής) του σχέσης με το ορίζον. Όταν πρόκειται για σχέσεις παραγωγής, στις οποίες χρησιμοποιούνται προθήματα ή επιθήματα με σταθερή σημασία, ο τρόπος αυτός μπορεί να αποδειχτεί οικονομικότερος από τη συγγραφή πλήρους ορισμού: **οικίσκος** «το μικρό σπίτι» (*ANET*) αντί **οικίσκος** «μικρή κατοικία ή βοηθητική στεγασμένη κατασκευή» (*XANI*) ή **δυσπιστία** «έλλειψη πίστης σε κάποιον ή κάτι, επιφυλακτικότητα» (*XANI*) αντί **δυσπιστία** «η δυσκολία να πιστέψει κανείς (κάποιον), η επιφυλακτικότητα με την οποία αντιμετωπίζει κανείς (μια πληροφορία, ένα πρόσωπο, μια εξέλιξη κ.λπ.)» (*ANET*).

Ανάμεσα στα νεοελληνικά λεξικά, το *AKN* φαίνεται να είναι ένα από αυτά που κάνουν ευρεία χρήση του μορφολογικού ορισμού: περίπου το 10% των ουσιαστικών που περιλαμβάνονται στο λημματολόγιό του ορίζονται με ερμηνεύματα του τύπου «η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του <ρήμα>».²⁴ Οι ορισμοί της κατηγορίας αυτής στο *AKN* μπορεί να αναφέρονται σε ρήματα ενεργητικής ή μεσοπαθητικής μορφολογίας, μπορεί να συνοδεύονται από περαιτέρω εξηγήσεις ή συνώνυμα (**επινικέλωση** «η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του επινικελώνω, κά-

²³ Αλλά και *μορφοσημασιολογικός* ή *παραγωγικός* (βλ. Svensén, 1993: 129· Rundell, 1998: 132). Θεωρούμε σημαντικό να αναφέρουμε τη διευκρίνιση της Rey-Debove σύμφωνα με την οποία πρόκειται για ορισμό διαφορετικό από τον *ετυμολογικό*. Αυτός ο τελευταίος αποτελεί μια απόπειρα ανάλυσης της σημασίας με βάση την καταγωγή της λέξης και για τον λόγο αυτό συχνά αποδεικνύεται συγχρονικά λανθασμένος, αφού βασίζεται σε πληροφορίες που δεν ανήκουν στο γλωσσικό σύστημα των χρηστών (Rey-Debove, 1971: 221).

²⁴ Η συνηθέστερη διατύπωση είναι «η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του <ρήμα>» (1.480 ουσιαστικά), ενώ χρησιμοποιείται και το «η ενέργεια του <ρήμα>» (819 ουσιαστικά). Συναντάμε όμως και «το αποτέλεσμα του <ρήμα>», «η διαδικασία ή το αποτέλεσμα του <ρήμα>», «η ενέργεια και ιδίως το αποτέλεσμα του <ρήμα>». Για το σύνολο των 26.370 ουσιαστικών που περιέχει το λημματολόγιο του *AKN*, εντοπίσαμε 2.412 ορισμούς αυτού του είδους, χωρίς να μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι εξαντλήσαμε όλες τις πιθανότητες.

λυψη ενός μεταλλικού αντικειμένου με λεπτό στρώμα από νίκελ», **λύγισμα** «η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του λυγίζω, η κάμψη»), να ακολουθούνται από παραδείγματα ή/και από συμφράσεις. Μπορεί επίσης να χρησιμοποιούνται με αναφορά σε συγκεκριμένες σημασίες του ρήματος (**σφράγισμα** «η ενέργεια του σφραγίζω στις σημ. Π1, 2, 3»), να συνδυάζονται με άλλους ορισμούς της λέξης ή να επιμερίζονται σε υποσημασίες α., β. κτλ. Το *XANΓ* ακολουθεί σπανιότερα αυτή την τακτική, εφαρμόζοντας διαφορετικά κριτήρια στην επιλογή των λημμάτων που εξηγούνται με μορφολογικό ορισμό, ενώ το *ANEG* τον αποφεύγει ακόμη περισσότερο, προτιμώντας κατά κανόνα τη λύση της υπαγωγής των ουσιαστικών στο λήμμα του αντίστοιχου ρήματος. Σε καμία περίπτωση πάντως δεν γνωρίζουμε κατά πόσον η κάθε πρακτική αποτέλεσε μέρος των προδιαγραφών κάθε λεξικού, εφόσον καμία από τις ακολουθούμενες λύσεις δεν είναι τόσο συστηματική ώστε να τη θεωρήσουμε προβλέψιμη.

Το είδος των λημμάτων για τα οποία ο μορφολογικός ορισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί με τη μεγαλύτερη επιτυχία είναι οι σύνθετες λέξεις: εκ πρώτης όψως, θα θεωρούσαμε «λογικό» να πούμε ότι **πονόδοντος** είναι «ο πόνος στο δόντι» (*ANEG*), ενώ υπάρχουν και λέξεις για τις οποίες αυτή είναι η μόνη δυνατότητα ερμηνείας: πώς θα μπορούσε να οριστεί ο **πεντάπορτος** αν όχι ως αυτός «που έχει πέντε πόρτες» (*XANΓ*); Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα παρατηρούμε ότι τα πιο σύγχρονα λεξικά αρκούνται, στη θέση του ορισμού, να αναφέρουν τα συστατικά της λέξης, όταν αυτά περιλαμβάνονται στη μακροδομή (και επομένως έχουν ήδη οριστεί) ως υπολεξικές μονάδες:²⁵

πενταμερής, ής, ές βλ. *-μερής*, *πεντα-* (*XANΓ*),

πεντάστιχος, -η, -ο → *πεντα-*, *-στίχος* (*ANEG*).

Αν για τον χρήστη της γλώσσας που δεν έχει εμπειρία στη μορφολογική ανάλυση η αντιμετώπιση αυτή φαίνεται φυσική, για τον λεξικογράφο παρουσιάζει επι-

²⁵ Σημειώνουμε πάντως ότι δεν έχουμε μελετήσει αρκετά δεδομένα για να ξέρουμε πόσο συστηματική είναι αυτή η τακτική, για παράδειγμα δεν μπορούμε να εξηγήσουμε τη διαφορά που διαπιστώνουμε στο *ANEG* ανάμεσα στα **εξαμερής**, -ής, -ές → *εξα-*, *-μερής* και **πενταμερής**, -ής, -ές (...) «αυτός που αφορά σε πέντε μέρη, στον οποίο εμπλέκονται πέντε μέρη».

πλέον τα πλεονεκτήματα της ευκολίας και της ταχύτητας, που εξηγούν το γεγονός ότι η χρήση του μορφολογικού ορισμού μπορεί να επεκτείνεται ακόμα και στην κατηγορία των ρημάτων:

μπαινοβγαίνω «μπαίνω και βγαίνω συνέχεια» (*AKN*),

πενθοφορώ «φορώ πένθος» (*XANΓ*),

χυδαιολογώ «λέω χυδαία πράγματα ή εκφράζομαι με χυδαίο τρόπο» (*ANEG*).

Τα παραπάνω παραδείγματα όμως μας δίνουν και τις πρώτες ενδείξεις για τις αδυναμίες και τους περιορισμούς αυτού του τρόπου επεξεργασίας της σημασίας, του οποίου η αποτελεσματικότητα μειώνεται σημαντικά από δύο παράγοντες. Ο πρώτος από αυτούς είναι η ίδια η φύση του μορφολογικού ορισμού, ο οποίος, ιδιαίτερα όταν βασίζεται σε σχέσεις παραγωγής, μπορεί να οδηγήσει σε ταυτολογίες που παρεμποδίζουν τη δυναμική της σημασιολογικής ανάλυσης και τη διάκριση των σημασιών από λήμμα σε λήμμα. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, μελετώντας τον τρόπο ορισμού των ουσιαστικών *βασάνισμα* και *βασανισμός* σε διάφορα λεξικά, διαπιστώνουμε ότι:

- Το *ANEG* παραθέτει και τις δύο λέξεις ως υπολήμματα του *βασανίζω*, χωρίς άλλη εξήγηση: – **βασάνισμα** (το) [μεσν.] κ. **βασανισμός** (ο) [μτγν.].
- Το *AKN* δημιουργεί δύο ανεξάρτητα λήμματα, για τα οποία όμως δίνει τον ίδιο ορισμό, «η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του *βασανίζω*», συνοδεύοντάς τον απλώς με διαφορετικά παραδείγματα.
- Το *XANΓ* ορίζει το *βασάνισμα* με συνώνυμα, διακρίνοντας περισσότερες από μία σημασίες:
 1. (μτφ.) δοκιμασία, παίδεμα, ταλαιπωρία: ~ του νου.
 2. (μτφ.) εξονυχιστικός έλεγχος, λεπτομερής εξέταση. Πβ. *βάσανος*, *κοσκίνισμα*.
 3. (σπάν.) βασανισμός.

Στη συνέχεια, ορίζει τον *βασανισμό* μορφολογικά («η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του *βασανίζω*»), αναφέροντας παράλληλα ως συνώνυμο την τρίτη σημα-

σία του *βασάνισμα*, για την οποία όμως η μόνη πληροφορία που παρέχεται είναι ότι είναι συνώνυμο του *βασανισμός*. Παρά την ακρίβεια του χειρισμού εκ μέρους του λεξικογράφου, το γεγονός ότι ο χρήστης πρέπει να ανατρέξει στον ορισμό μιας λέξης για να κατανοήσει το συνώνυμό της αποτελεί πηγή σύγχυσης και καθυστέρησης στην κατανόηση.

- Αξίζει, τέλος, να παρατηρήσουμε ότι υπάρχει και η αντίστροφη προσέγγιση, που βρίσκουμε στο λεξικό Δημητράκου, στο οποίο το *βασάνισμα* είναι αυτό που ορίζεται μορφολογικά («η πράξις και το αποτέλεσμα του βασανίζω») και στη συνέχεια χρησιμοποιείται ως ένα από τα σημασιολογικά ισοδύναμα που καταγράφονται για να οριστεί ο *βασανισμός* («μαρτύριον, κάκωσις, ταλαιπωρία, βασάνισμα»).

Ο δεύτερος παράγοντας που λειτουργεί ανασταλτικά ως προς τη χρήση του μορφολογικού ορισμού στα λεξικά είναι το γεγονός ότι τα γλωσσικά συστήματα δεν χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ισομορφισμού, με άλλα λόγια ότι, σε πείσμα μιας ευρύτατα διαδεδομένης αντίληψης για μια υποτιθέμενη ιδιότητα που ορισμένοι μη γλωσσολόγοι ονομάζουν «πρωτογένεια», η σχέση μεταξύ μορφής και σημασίας δεν είναι πάντοτε προφανής ούτε αυτονόητη. Στην πράξη, αυτό σημαίνει ότι το σημασιολογικό περιεχόμενο των συνθέτων και των παραγώγων δεν είναι αναγκαστικά προβλέψιμο με βάση τις πρωτότυπες σημασίες των συστατικών τους, παρόλο που συνήθως διατηρεί τουλάχιστον κάποια ίχνη από αυτές. Αυτό είναι πιο εύκολο να δειχτεί στο επίπεδο της παραγωγής, όπου η γνώση λέξεων όπως *δίκτυο* ή *ουσία* δεν μας επιτρέπει αυτόματα και χωρίς γνώση του εξωγλωσσικού κόσμου να καταλάβουμε τι σημαίνει *διαδίκτυο* ή, πολύ περισσότερο, *συνουσία*, ή με παραδείγματα όπως το *βασάνισμα* vs *βασανισμός*, που αναφέραμε παραπάνω. Αλλά και ανάμεσα στα σύνθετα υπάρχουν λέξεις που προκύπτουν από ομωνυμίες και ομοηχίες²⁶ ή από μεταφορική, επιτατική ή προσεγγιστική χρήση των συνθετικών: συνε-

²⁶ Γνωστό παράδειγμα είναι το *ψαρονέφρι*, του οποίου το συστατικό *ψαρ-* δεν προέρχεται από το *οψάριον* αλλά, σύμφωνα με το *ANEG*, από το *ψάρι* «νεφραμιά» < *ψ(ο)ιάριον, υποκοριστικό του αρχ. *ψόα* ή *ψύα* «μυς των νεφρών». Λιγότερο γνωστό το *λαγόψωμο*, είναι ένα είδος πόας (η *Reichardia picroides*), που αναφέρεται με αυτό το όνομα ήδη από τον 15ο αιώνα, όπως θα δούμε στο άρθρο των Καραντζόλα & Πατεράκη (σ. 185-231).

χίζοντας την εξέταση των παραδειγμάτων με πρώτο συνθετικό το *πεντ-*, παρατηρούμε ότι το ελληνικό *Πεντάγωνο* δεν έχει πέντε γωνίες, ενώ ο *πεντάρφανος* δεν έχει μείνει πέντε φορές ορφανός – σε αντίθεση με τον *πεντάδυμο*, που γεννήθηκε μαζί με άλλους τέσσερις. Αν λάβουμε μάλιστα υπόψη και τη δυνατότητα των λέξεων να παίρνουν νέες σημασίες στη διάρκεια της ιστορίας τους, θα καταλάβουμε καλύτερα γιατί ένα λεξικό δεν μπορεί να αντιμετωπίσει όλα τα λήμματα με τον ίδιο τρόπο: το γεγονός ότι ο *πεντάτομος* έχει πέντε τόμους δεν εμποδίζει ούτε την ουσιαστικοποίηση του *πεντάτευχος* ούτε τη χρήση του με τη σημασία «το σύνολο των πέντε πρώτων βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης».

Όλα τα παραπάνω δεν αποτελούν ούτε «εξαιρέσεις» ούτε «ανωμαλίες», αλλά κανονικές εκδηλώσεις της λειτουργίας του γλωσσικού συστήματος, αφού προκύπτουν από την εγγενή ιδιότητα των γλωσσικών σημείων που ονομάζεται συμβατικότητα και η οποία σημαίνει ότι η σχέση ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαίνόμενο δεν έχει αιτιολόγηση. Η καλύτερη απόδειξη γι' αυτό είναι η χιουμοριστική επανάλυση που προτείνουν οι χρήστες όταν εξηγούν ότι *βραδυπορία* είναι η νυχτερινή πορεία ή ότι ο *γενειοφόρος* είναι ένας νέος φόρος που θα επιβάλλεται σε όποιον αρνείται να ξυριστεί. Και, ενώ η παραδοσιακή λεξικογραφία συναντά στο σημείο αυτό ένα σκόπελο, τον οποίο αντιμετωπίζει πολλαπλασιάζοντας τους ορισμούς και τις διευκρινίσεις που δίνει για τα σχετικά λήμματα, μια παράλληλη απάντηση αναπτύσσεται από έναν εξαιρετικά περιορισμένο αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέροντα κλάδο, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε χιουμοριστική λεξικογραφία. Τα προϊόντα αυτού του κλάδου είναι συλλογές από νεολογικές κατασκευές που δημιουργούνται με αξιοποίηση ακριβώς αυτών των δυνατοτήτων της γλώσσας, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε από τα παραδείγματα που ακολουθούν:

απλυτήρι, το Το ποτήρι που αφήνουμε δίπλα στο νεροχύτη για να πίνουμε νερό ώστε να μη βγάζουμε καθαρό από το ντουλάπι κάθε φορά. Να σημειωθεί ότι η λέξη δεν έχει πληθυντικό. Αν είναι πάνω από ένα, τότε λέγονται σκέτο «άπλυτα ποτήρια».

επισκεπτολογίες, οι Οι δικαιολογίες που εκφράζουμε για το χάος που επικρατεί σπίτι μας, σε επισκέπτη, προτού προλάβει εκείνος να πει τίποτα.

κουτοπία Κλειστή κοινωνία στην οποία οι ευφυείς δεν έχουν καμία ελπίδα να επιβιώσουν ή να διαφυλάξουν την ψυχική τους υγεία.

πουπήγιο, το Οποιοδήποτε λιλιπούτειων διαστάσεων εξάρτημα (βίδα, παξιμαδάκι κ.ά.) αφαιρώ από ηλεκτρική ή ηλεκτρονική συσκευή την ώρα που την επισκευάζω, το οποίο μου πέφτει από τα χέρια και μετά περνάω το υπόλοιπο μισάωρο ψάχνοντάς το στο πάτωμα, συνήθως σε μωσαϊκό όπου είναι ακόμα πιο δύσκολο να το βρω.

υπνητήρι Αθόρυβο ρολόι χωρίς δείκτες, το οποίο, σεβόμενο απολύτως την επιθυμία του ιδιοκτήτη του να παραμείνει στο κρεβάτι του, δεν παράγει καμιά ηχητική ειδοποίηση, και απλώς περιμένει σιωπηλά πάνω στο κομοδίνο, αφήνοντας τον χρόνο να κυλάει ξεκούραστα και ανώδυνα, λες και αυτός ο τελευταίος είναι απεριόριστος ή άνευ σημασίας.

Η νεοελληνική γλώσσα διαθέτει ήδη δύο τέτοια έργα, το *Πλαθολόγιο* του Λ. Καλοβυρνά και το *Κομπλεξικό* του ανώνυμου Αχιλλέας III, από τα οποία προέρχονται τα πιο πάνω παραδείγματα. Παρά τον περιθωριακό τους χαρακτήρα, πιστεύουμε ότι τέτοια έργα έχουν μια ιδιαίτερη χρησιμότητα με την έννοια ότι, επειδή η γλώσσα είναι πρωτίστως θέμα χρήσης, το περιεχόμενό τους είναι ακριβώς το είδος του υλικού που επιτρέπει στην έρευνα να μελετά αναλυτικότερα τα όρια του συστήματος και να διατυπώνει νέες ερευνητικές υποθέσεις και προτάσεις ερμηνείας των γλωσσικών φαινομένων.

5. Οι συμβολές του παρόντος τόμου

Στο πλαίσιο που περιγράψαμε ως εδώ, οι συμβολές στον παρόντα τόμο αποτελούν εργασίες που περιγράφουν διάφορες όψεις της σχέσης της μορφολογικής ανάλυσης με το περιεχόμενο των λεξικών, ειδικότερα με το περιεχόμενο συγκεκριμένων λεξικών που αναφέρονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, στη νέα ελληνική.

Η εργασία της Γεωργίας Νικολάου «Η κωδικοποίηση της σημασίας των λημάτων στη σύγχρονη ελληνική λεξικογραφική πρακτική» εισάγει τον αναγνώστη στην προβληματική της σχέσης που διατηρεί η μορφολογία με την ανάλυση της σημασίας, όταν πρόκειται για συγγραφή λεξικογραφικών άρθρων. Ύστερα από μια σύντομη ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που αναφέρεται στην εφαρμογή των σύγχρονων σημασιολογικών θεωριών στη συγγραφή των ορισμών, η συγγραφέας

παρουσιάζει αναλυτικότερα μια σειρά παραδειγμάτων από ΝΕ λεξικά των οποίων η λεξικογραφική επεξεργασία επηρεάζεται από το ιδεολογικό και πολιτισμικό φορτίο που μεταφέρουν. Τελικός στόχος είναι η εξαγωγή γενικότερων συμπερασμάτων που θα μπορούσαν να ενδιαφέρουν οποιονδήποτε ασχολείται με θέματα ανάλυσης, οριοθέτησης και περιγραφής της λεξικής σημασίας.

Από μια διαφορετική σκοπιά, η Άννα Ιορδανίδου παρατηρεί και σχολιάζει πώς αντιμετωπίζουν οι λεξικογράφοι το γεγονός ότι η μορφολογία της ΝΕ βρίθεται διτυπιών, υποκαταστάσεων και άλλων διαχρονικών καταλοίπων σε ένα άρθρο με τίτλο «Μορφολογική ποικιλία στα νεοελληνικά λεξικά». Καρπός πολύχρονων ερευνών το άρθρο της, που βασίζεται σε μια σειρά από αναλυτικά παραδείγματα από τα γνωστότερα ΝΕ λεξικά, έχει διπλή χρησιμότητα: αφενός είναι περιγραφικό και δίνει μια σαφή εικόνα της γενικότερης κατάστασης που επικρατεί στον χώρο, αφετέρου αποτελεί εργασία υποδομής με την έννοια ότι θέτει τις βάσεις για μια πιο συστηματική συζήτηση που θα επικεντρωθεί στο πώς μπορεί να ενταχθεί η μορφολογική ποικιλία στη λεξικογραφική περιγραφή της ΝΕ.

Από τις έρευνές της σχετικά με την παραγωγή και τη σύνθεση λέξεων σε διάφορες γλώσσες, η Γιαννούλα Γιαννιλοπούλου επέλεξε να παρουσιάσει εδώ το ζήτημα ορισμένων στοιχείων που κατέχουν μια ενδιάμεση θέση μεταξύ των δύο αυτών διαδικασιών και την αντιμετώπισή του από τα γενικά μονόγλωσσα λεξικά της νέας ελληνικής. Το άρθρο της «Η παρουσία των οριακών μορφημάτων στη λεξικογραφία της νέας ελληνικής» χρησιμοποιεί ως παραδείγματα τα *βιο-*, *ευρω-*, *θεο-*, *καρα-*, *ψιλο-* και *-λογία*, *-λογία*, *-ποίηση*, *-ώδης*, για να παρουσιάσει όλα τα είδη πληροφορίας που δίνονται από κάθε λεξικό για τα μορφήματα της κατηγορίας αυτής, έτσι ώστε να δείξει σε ποιο επίπεδο βρίσκεται η σχετική λεξικογραφική πρακτική.

Παραμένοντας στον χώρο μελέτης των υπολεξικών μονάδων, η Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη ασχολήθηκε με το ζήτημα της πληρότητας των λημματολογίων των λεξικών χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την ένταξη ή την παράλειψη των επιστημονικών ορολογικών επιθημάτων. Η συγγραφέας εντοπίζει τα κοινά προβλήματα σε τρία νεοελληνικά λεξικά με στόχο να καταλήξει σε συγκεκριμένες προτάσεις σχετικά με τις αρχές επιλογής των λημμάτων. Από την άποψη αυτή, το άρθρο της «Λεξικογραφία και επιστημονικά επιθήματα» αποτελεί μια εντελώς πρωτότυπη συμβολή στη θεωρία κατάρτισης του λημματολογίου,

που ενδιαφέρει κάθε λεξικογράφο, εφόσον εξηγήσει τη θέση που πρέπει να καταλαμβάνει η ορολογική συνιστώσα στην περιγραφή της γενικής γλώσσας, ανάλογα με τον ρόλο που παίζει στον σχηματισμό και την κατανόηση του λεξιλογίου.

Το περιθωριακό λεξιλόγιο, λέξεις και φράσεις με μειωμένη κοινωνική αποδεκτικότητα ή/και με άσεμνο περιεχόμενο, με το οποίο ασχολείται η Κατερίνα Χριστοπούλου στο άρθρο «Συμφυρμίοι και ειδικοί μορφολογικοί σχηματισμοί στο περιθωριακό λεξιλόγιο: η θέση τους στα λεξικά της νέας ελληνικής γλώσσας», αποτελεί μια άλλη ευκαιρία μεταλεξικογραφικής έρευνας, εστιασμένης επίσης στην κατάρτιση του λημματολογίου. Γνωρίζοντας ότι πρόκειται για ένα τμήμα του λεξιλογίου που έχει βαρύνουσα σημασία για τον εκφραστικό και πραγματολογικό πλούτο της γλώσσας, αλλά παρ' όλα αυτά σπάνια καταγράφεται στα λεξικά γενικής γλώσσας, η συγγραφέας παρουσιάζει τις παραγωγικότερες διαδικασίες με τις οποίες δημιουργούνται τέτοιοι τύποι λέξεων στα ελληνικά και τον τρόπο με τον οποίο σήμερα λημματογραφούνται, κυρίως σε διαδικτυακές λεξικογραφικές βάσεις δεδομένων.

Η Αγγελική Ράλλη και ο Νίκος Κουτσούκος ενδιαφέρονται για ένα άλλο είδος σχηματισμών, που δεν έχουν αναλυθεί επαρκώς στη βιβλιογραφία, τις λέξεις που, μορφολογικά, προκύπτουν από πλεοναστική επανάληψη του ίδιου χαρακτηριστικού. Στην εργασία που παρουσιάζουν εδώ, με τίτλο «Πλεοναστική μορφολογία και λεξικογραφία: ρήματα με μη εμφανή πλεονασμό», ασχολούνται με μια κατηγορία ρημάτων που παραδοσιακά ονομάζονται διπλοσχημάτιστα επειδή ανήκουν σε ζεύγη των οποίων το ένα μέλος παράγεται με χρήση του «πλεονάζοντος» επιθήματος *-ιζ(ω)*, π.χ. *αιματοκυλώ* και *αιματοκυλίζω*. Οι συγγραφείς εξετάζουν το φαινόμενο σε δύο διαφορετικές γλωσσικές ποικιλίες (τη ΝΕ και την ποντιακή διάλεκτο), με στόχο να βελτιώσουν την περιγραφή του σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά και να δείξουν πώς η λεξικογραφική πρακτική μπορεί να λειτουργήσει συμπληρωματικά ως προς τη μορφολογική ανάλυση.

Ένα άλλο σημαντικό θέμα για τους λεξικογράφους είναι η έννοια της λογίτητας, που διερευνούν οι Ασημάκης Φλιάτουρας και Κωνσταντίνος Σαμπάνης στο άρθρο «Η εξέλιξη του ονοματικού λόγιου στοιχείου ως μέσου για τον επαναπροσδιορισμό της λεξικογραφικής πρακτικής». Με βάση την ανάλυση ζευγών όπως *θύρα/πόρτα*, *οίκος/σπίτι*, *άσπρος/λευκός*, εξετάζουν τις αιτίες της συνύπαρξης τύπων με διαφορετική προέλευση με στόχο να αξιολογήσουν και να επανα-

προσδιορίσουν τη σύνδεση της λογιότητας με την ετυμολογία και με τη χρήση των λέξεων. Μελετώντας το απότοκο της εξελικτικής διαχρονίας στην περιφερειακή συγχρονία της γλώσσας, οι συγγραφείς διαπιστώνουν σε ποιο βαθμό τα λόγια στοιχεία αποτελούν αναπόδραστη επιλογή ή υφολογική ποικιλία, για να καταλήξουν στην άποψη ότι ένα *Ειδικό Λεξικό του Λογίου Επιπέδου* θα μπορούσε να αποτελέσει πολύτιμο εργαλείο για τη μελέτη του συγκεκριμένου υποσυστήματος της σύγχρονης νέας ελληνικής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το άρθρο της Ελένης Καραντζόλα και του Στέλιου Πατεράκη «Η (προ)τυποποίηση της πρώιμης νέας ελληνικής στα λεξικά του 16ου-17ου αιώνα: ζητήματα λημματογράφησης και μορφολογικής ανάλυσης», μια από τις ελάχιστες μελέτες που έχουν δει το φως για τα λεξικογραφικά έργα της περιόδου αυτής. Για λόγους συνάφειας με το θέμα του τόμου, οι συγγραφείς περιορίστηκαν στη συγκριτική ανάλυση ορισμένων χαρακτηριστικών της μακροδομής και της μικροδομής των λεξικών παρουσιάζοντας κυρίως τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των λημμάτων και των μεταφραστικών τους ισοδυνάμων, χωρίς να αναλύσουν λεπτομερώς τα ιδεολογικά σχήματα που συνδέουν την ανάπτυξη της λεξικογραφικής δραστηριότητας με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής. Παρ' όλα αυτά, είναι φανερό ότι το υπό εξέταση υλικό έχει μεγάλη σπουδαιότητα όχι μόνο για την ιστορική διαμόρφωση της γλώσσας, αλλά και για τις επιστημολογικές του προεκτάσεις.

Από μια τέτοια συλλογή άρθρων δεν θα μπορούσε να λείπει η αναφορά στο *IANE*, το μοναδικό πανδιαλεκτικό λεξικό που καταγράφει σήμερα τη γλωσσογεωγραφική κατανομή της ελληνικής γλώσσας. Στο άρθρο «Μορφολογία και λεξικογραφική οικονομία: η περίπτωση του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών», η Γεωργία Κατσούδα αναφέρεται στο ακανθώδες ζήτημα της επιλογής ανάμεσα στη διάσπαση των ποικίλων μορφολογικών τύπων μιας λέξης σε περισσότερα λήμματα. Η συγγραφέας παρουσιάζει ενδεικτικά διάφορες δυνατότητες από τη διεθνή διαλεκτική λεξικογραφία και εξετάζει αναλυτικά την πρακτική που εφαρμόστηκε κατά τη σύνταξη του 6ου τόμου του *IANE* (2016), εστιάζοντας κυρίως στα κριτήρια που περιλαμβάνονται στον *Κανονισμό Συντάξεως* του *IANE*.

Στο ίδιο πνεύμα, η Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου, σε ένα άρθρο με τίτλο «Η συμβολή της μορφολογίας ως κριτηρίου λημματογράφησης στη διαλεκτική και ιστορική λεξικογραφία», θέτει ως στόχο να αναδείξει την προσπάθεια του *IANE* να

δημιουργήσει ένα εργαλείο υποδομής για τη διαλεκτολογική έρευνα. Η συγγραφέας χρησιμοποιεί ως αφετηρία την προσπάθεια θεωρητικού προσδιορισμού των γλωσσικών μονάδων, για να παρουσιάσει τις πρακτικές δυσκολίες που συναντά ο λεξικογράφος κατά την επεξεργασία ενός υλικού πανδιαλεκτικής προέλευσης και χωρίς αυστηρούς χωροχρονικούς προσδιορισμούς, επικεντρώνοντας στον ρόλο που μπορεί να παίξει η εφαρμογή των μορφολογικών κριτηρίων για τη λημματογράφηση.

Παραμένοντας στον χώρο της ελληνικής διαλεκτικής λεξικογραφίας, σε ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον κείμενο με τίτλο «Διαλεκτικά λημματολόγια και μορφολογία», ο Χριστόδουλος Χριστοδούλου εξηγεί αναλυτικά τη διαφορά ανάμεσα σε ένα πραγματικό διαλεκτικό λεξικό και στα προϊόντα μιας προσέγγισης που ο ίδιος ονομάζει «πρακτική του γλωσσαρίου», εννοώντας με τον όρο αυτό την αποσπασματική, και ταυτόχρονα ιεραρχημένη ως προς την κοινή, συλλογή και λημματοποίηση των πληροφοριών που προέρχονται από τις διαλεκτικές μορφές της γλώσσας, κάτι που μοιραία παγιδεύει τον συντάκτη οδηγώντας σε ελλιπή και πολλές φορές αντιφατική παρουσίαση της διαλεκτικής μορφολογίας στα αντίστοιχα λεξικογραφικά έργα.

Το άρθρο των Σ. Τσολακίδη και Α. Villalva «Το μορφολογικό συστατικό του λεξικογραφικού προτύπου European Roots» αναφέρεται σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα που έχει ως αντικείμενο τη δημιουργία ενός πολύγλωσσου ιστορικού λεξικού που θα δείχνει την ετυμολογική, σημασιολογική και μορφολογική σχέση ανάμεσα σε λέξεις από διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες θεωρητικές εξελίξεις στον τομέα της μορφολογίας. Στόχος είναι να ικανοποιούνται οι ανάγκες του μέσου χρήση για αναγνώριση των κοινών λεξιλογικών «διαδρομών» των ευρωπαϊκών γλωσσών, χωρίς να υποβαθμίζεται ο ρόλος της επιστημονικής ανάλυσης που απαιτείται για την παρουσίασή τους.

Τέλος, το άρθρο του Θ. Βυζά, «Μορφολογία και πολυτυπία της νέας ελληνικής στη γαλλοελληνική λεξικογραφία του 19ου και του 20ού αιώνα», εξετάζει από μια διαφορετική σκοπιά τη σχέση της νέας ελληνικής με άλλες γλώσσες, παρουσιάζοντας τα στοιχεία που εμπίπτουν στο πεδίο της μορφολογίας στα ελληνογαλλικά και γαλλοελληνικά λεξικά που συντάχθηκαν από έλληνες και γάλλους λεξικογράφους κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Το άρθρο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον τόσο για τα συμπεράσματα που μας επιτρέπει να συναγάγουμε σχε-

τικά με τον ρόλο της γλωσσικής διμορφίας στην εξέλιξη της ΝΕ λεξικογραφίας όσο και για το πλούσιο υλικό αναφοράς που κατόρθωσε να συγκεντρώσει και να παρουσιάσει ο συγγραφέας.

6. Επίλογος

Το λεξικό, προϊόν που αναμφίβολα συνδέεται στενά με τη γλώσσα, την κοινωνία και τον πολιτισμό, έφερε για αιώνες το βαρύ φορτίο μιας μακρότατης παράδοσης η οποία στηριζόταν σε εμπειρικά και διαισθητικά κριτήρια. Με την ισχύουσα ταξινόμηση των επιστημών από το 1970, η επιστήμη που παρέχει τις αρχές για τη σύνταξη ενός ερμηνευτικού λεξικού είναι η γλωσσολογία, και ειδικότερα ο κλάδος της που ονομάζεται μεταλεξικογραφία, ενώ η λεξικογραφία παραμένει η πρακτική σύνταξης των λεξικών, η οποία στηρίζεται στα πορίσματα της μεταλεξικογραφίας. Ωστόσο, αν και η σχέση γλωσσολογίας και λεξικογραφίας είναι συμβιωτική, πρέπει να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι αφενός τα περισσότερα λεξικά απευθύνονται στο ευρύ κοινό²⁷ και αφετέρου η σύνταξη λεξικού αποτελεί επίσης οικονομική δραστηριότητα που συνδέεται με τις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες (σχέση εργασίας-κεφαλαίου, ανάπτυξη των υπηρεσιών, προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας, ρόλος της τεχνολογίας και της καινοτομίας). Οι δύο αυτές διαστάσεις, που δεν πρέπει να παραγνωρίζονται, προσδίδουν ένα μεικτό χαρακτήρα στη δραστηριότητα της έκδοσης λεξικών. Πιο συγκεκριμένα, η έλλειψη επιστημονικής αυστηρότητας καθώς και μεγάλο μέρος από τις ασάφειες στην περιγραφή που παρατηρούνται οφείλονται σ' αυτόν τον μεικτό χαρακτήρα των λεξικών, που αποτελούν προϊόντα εκλαΐκευσης της επιστήμης της γλωσσολογίας.

²⁷ Σε αντιδιαστολή με λεξικά που απευθύνονται πρωτίστως στο επιστημονικό κοινό, όπως το *Αντίστροφο λεξικό της νέας ελληνικής* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 2002).